

פרשת בראשית - וירא א-לוהים כי טוב

הרב חנוך וקסמן
פרשת בראשית - "וירא א-לוהים כי טוב" / הרב חנוך וקסמן

העולם הטוב

פרשת בראשית מתחילה ב"פיצוץ": "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ". בפסוק מרשים זה התורה מלמדת את האמת הפילוסופית והתיאולוגית כי הקב"ה הוא שברא את העולם. מבחינה מסויימת ניתן לומר שכל שאר התורה, או לפחות שאר פרק א' בבראשית, 'פירושה הוא - וזיל גמור'.

אולם, מטרת פרק א' היא לא רק הוראת האמת הזו; לכל אורך הפרק התורה מדגישה לא רק את מעשי הבריאה של הקב"ה אלא גם את איכותם: לאחר פסוקי הפתיחה (א', א-ב), ה' בורא את האור (ג), ולביצוע ההוראה על בריאת האור צמודה התובנה של הקב"ה שעבודתו היא טובה - "וירא אלוהים את האור כי טוב" (ד). מכאן והלאה, המשפט "וירא אלוהים כי טוב" מופיע שוב ושוב לאורך הפרק (פס' י, יב, יח, כא, כה). ששת ה"טובים" הללו יוצרים תבנית ומגדירים את המבנה של פרשיית הבריאה הטיפוסית: הקב"ה דובר ובורא, ומיד לאחר מכן הוא 'רואה כי טוב'.

כמו כן, הפרק נחתם במשפט "וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (לא); הביטוי "טוב" בסוף הפרק, שינוי המשפט הרגיל על ידי הוספת תאור הכמות "מאוד" והרחבת המבט אל "כל אשר עשה" מדגישים את האמור לעיל: עולמו של הקב"ה והדברים שהוא ברא הם "טובים". בנוסף לכך, עבודת הקב"ה נראית "כי טוב" שבע פעמים במהלך הפרק; כך מודגשת המילה "טוב" כמילה מנחה בפרק, במקביל לשבעת ימי הבריאה.

אם כן, פרק א' איננו רק פרק על הא-ל הבורא, אלא גם על מעשיו הטובים - "העולם הטוב".

האדם הרע

בריאת האדם היא שיאו של סיפור הבריאה בפרק א'; הקב"ה בורא את האדם אחרון, בסופם של ששת ימי המעשה, שבמהלכם נברא העולם רק עבור האדם. אם כן, לכאורה, האדם הוא שיא השיאים של עשיית "העולם הטוב".

אולם, עיון בפסוקי בריאת האדם מראה את ההפך:

וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים: נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ, וַיְרִדוּ בְדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ. וַיִּבְרָא אֱ-לֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱ-לֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱ-לֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱ-לֹהִים - פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ, וַרְדּוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיָּה הָרֹמֶשֶׂת עַל-הָאָרֶץ. (א, כו-כח).

באופן מפתיע, המילה המנחה של פרק א' חסרה - המונח "טוב" נעדר מפרשיית בריאת האדם! בנוסף לכך, בריאת האדם סוטה מן התבנית המקובלת: בעוד שבתבנית הבריאה המקובלת, הבריאה מלווה תמיד בראייה "כי טוב" מצד ה', כאן ה' אינו מחווה דעתו בקשר לבריאתו - ה' לא רואה את האדם 'כי טוב'.

המסקנה העולה מכך היא כי בעוד כל הבריאה היא 'טובה', האדם אינו 'טוב'.

רעיון זה קצת קשה לעיכול (ראו למשל בראשית רבא ט: יד ובאברבנאל על אתר), אך קפיצה קצרה לסוף הפרשה תוכל אולי לחזק אותו. בסוף הפרשה ה' מתואר כמתחרט על בריאת האדם:

וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל יֶצֶר מַחְשְׁבַת לְבוֹ רַק רַע כָּל הַיּוֹם. וַיִּנְחַם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל-לְבוֹ. (ו, ה-ו)

הפסוק בסיומה של הפרשה מנהל דו שיח עם הפסוק מתחילת הפרשה: ה'טוב' בעולם מעומת עם ה'רע' - האדם. ניגוד זה מודגש עוד יותר על ידי השימוש של הכתוב במלה 'וירא', הלקוחה מאוצר המילים של פרק א'; כאשר ה' רואה את אדם הוא רואה 'כי רע'.

ראייה זו באה בעקבות מעשי האדם בפרשת בראשית: מרד רצח וכו' - המין האנושי ראוי בפרק ו' לתיאור 'רע'. אולם, כבר בפרק א', מייד לאחר בריאתו של האדם ובטרם הוא הספיק לעשות משהו, הוא איננו 'טוב'.

האמנם? האם האדם הוא 'לא טוב' מברייתו? האם יתכן שהאדם הוא גורם רע בעולם 'טוב'?

הגדרת 'טוב'

פעמים רבות בלימוד תורה שאלה חדשה יכולה לענות לנו על שאלה קודמת, וברוח זו נעמיק במשמעות של המונח 'טוב' בפרק א'.

לעיל הצעתי שהמונח הוא חלק מתבנית של פרשית בריאה: ראשית כל ה' בורא דבר מה, ולאחר מכן הוא רואה שהוא טוב. בנוסף, קבעתי שההופעה של המילה שבע פעמים מקבילה לשבעת ימי הבריאה. לבסוף, טענתי שהשינוי ל'טוב מאד' הוא שינוי מכוון, שנועד לסכם את כל הבריאה בפרק.

שתי מסקנות או ציפיות עולות מכווני חשיבה אלה. ראשית, כל דבר שנברא חייב להיות מלווה בראיית טובו. שנית, שבע ההופעות של ראית הטוב הזו מקבילות לשבעת ימי בראשית.

מבט קצר יוכיח שמבנה זה קיים - אבל רק בערך, משום שביום השני מופיעה בעיה נוספת. הבה ונבחן מקרוב את בריאת הרקיע:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מַבְדֵּל בֵּין מַיִם לְמַיִם. וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ, וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵתַחַת לְרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לְרָקִיעַ, וַיְהִי כֵן. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְרָקִיעַ שָׁמַיִם, וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם שֵׁנִי. (א', ו-ח)

ה' בורא את הרקיע ואיננו רואה את טובו. האם השמים - כמו האדם - אינם טובים? האם היום השני אינו יום טוב? התיאוריה שלנו זוקקת, אפוא, חשיבה נוספת.

סיפור היום השלישי ומעט מחשבה על בריאת הרקיע יוכלו להבהיר את הדברים. סיפור היום השלישי מחולק לשניים: בחלקו הראשון ה' גורם למים אשר מתחת לרקיע - "השמים" - להקות אל מקום אחד, כדי לחלק בין הים לבין היבשה, וה' רואה "כי טוב". בחלקו השני ה' בורא את העשבים והעצים ורואה "כי טוב". כלומר, ה"טוב" החסר של בריאת הרקיע ביום השני עבר ליום השלישי.

יש קשר אורגני בין בריאת הרקיע ביום השני לבין בריאת הימים והיבשה ביום השלישי: כל העולם - יבשה, ים ומים אשר מעל לרקיע - נברא מתוך ה"תהום" (א', ב). היום השני והחלק הראשון של היום השלישי מתארים את תהליך היצירה הזה: ה' מגביל את המים על ידי בריאת הרקיע והבדלה בין מים למים, ובשלב ההגבלה השני ה' גורם למים להקות ולהראות את היבשה. כל התהליך הזה יוצר יחידה אחת שיכולה להקרא 'הגבלת המים'.

כך נוכל להסביר את החסרון של המונח 'טוב' ביום השני, לגבי בריאת הרקיע: הוא עבר ליום השלישי, לסוף תהליך הגבלת המים, בו הרקיע משחק תפקיד משני בלבד. רק לאחר שהמים מוצאים את מקומם האחרון, כלומר רק לאחר שמערכת השמים והארץ מושלמת, בא התואר 'טוב'.

כפי שאמרתי לעיל, אני מאמין שבעיית הרקיע והיום השני מנהירה את המשמעות של המונח 'טוב' בפרק א': רק דבר שנמצא במקומו הקבוע, דבר מושלם, המשחק את תפקידו במערכת הבריאה, יכול להיות 'טוב'.

אם כן, כדי לפתור את בעיית 'טובו' החסר של האדם עלינו לנסות להבין מדוע האנושות בזמן בריאתה איננה מושלמת, ובמה היא עוד לא מצאה את מקומה.

תפקיד האדם כשליט העולם

מהו 'צלם א-לוהים'?

המונח "צלם אלקים" עומד במרכז פרשית בריאת האדם: מונח כמעט זהה מופיע בשלבי התכנון של האדם - "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (א, כו), והמונח עצמו מופיע פעמיים בשלבי הביצוע - "ויעש אלוהים את האדם בצלמו, בצלם אלוהים ברא אתו, זכר ונקבה ברא אתם" (א, כז). אולם, מהי משמעות המונח?

פרשנים יהודיים הציעו מגוון דעות: מראה פניו של ה' (רש"י), הנשמה - חלק אלוה ממעל (רמב"ן), או השכל הפועל שהאדם יכול לדבוק בו (רמב"ם במורה נבוכים א:א). לדעתי, הבנה נוספת של צמד המילים 'צלם אלוהים' יכולה לעלות לאור ראיית מעשיו של אלוהים בפרק א'.

סידור וארגון העולם

למרות שהקב"ה בורא את העולם יש מאין בתחילת הפרק, בריאה יש מאין אינה עיסוקו העיקרי של אלוהים בפרק א'. רוב עיסוקו של אלוהים בפרק מוקדש לעיצוב הכאוס הקדמון כעולם מסודר ומאוכלס (עיינו רמב"ן א',א). עיון קצר בכתוב יכול לאשש את הטיעון: בתחילת הסיפור העולם הוא תוהו ובוהו: הוא חסר צורה, ריק מתוכן - לפי כמה תרגומים a chaotic void, כלומר ריק כאוטי. יש תהום מים וחושך; תמונה מפחידה ומאיימת.

אבל - לא הכל אבוד: אותו הפסוק בדיוק מזכיר את "רוח אלוהים", סמל לנוכחותו של הקב"ה. ה' מבטל את החושך באמצעות האור ביום הראשון. ביום השני ה' מתחיל את תהליך 'הפרדת המים' שנועד להעלים את המים ולתחם אותם לצד הרקיע והיבשה. לקראת אמצע היום השלישי ה' מעלים את התהום, ובשאר הבריאה הוא ממלא את העולם בצמחים, חיות ואנשים: את הרקיע - בציפורים ומאורות, ואת הימים - בדגים. אלוהים של פרק א' אינו האל הבורא אלא האל הבונה, המעצב, כובש הכאוס, שבאמצעים שונים מארגן עולם מסודר ומאוכלס.

מבנה פרשיית הבריאה יכול לחזק את המודל שעתה בנינו:

יום הבריאה
הדבר הנברא
יום הבריאה
הדבר הנברא
אחד
אור
רביעי
מאורות
שני
שמים
חמישי
ציפורים ודגים
שלישי
אדמה וצמחים
ששי
בעלי חיים

הטור השמאלי - ימים א עד ג - מכיל דברים שניתן לכנותם בשם הכולל 'משאבים'. אם כן, הפריטים בטור הימני הם צרכני המשאבים. המאורות משתמשים באור, הציפורים משתמשות בשמים והחיות והאנשים משתמשים באדמה וצמחים. למרות שכמה פרטים במודל זה דורשים בירור, הרעיון הבסיסי ברור למדי: אלוהים כובש הכאוס מעצב עולם מסודר, מאוזן ומלא.

מבחן ההיסטוריה

בנקודה זו אנו חוזרים לצלם אלקים של פרק א'; הקב"ה בורא יצור בצלמו, כלומר בעל יכולת לכבוש את התוהו ולעצב עולם מסודר, מאוזן ומלא וטוב. ה' מאציל על היצור הזה את האחריות למילוי העולם ולשליטה בו. הוא מטיל על היצור הזה את המשימה להגשים את צלם האלוהים שבו - את יכולתו האלוהית לשלוט בחוסר הסדר ולהפוך אותו למסודר.

אם כן, נוכל להבין כעת מדוע האדם אינו 'טוב' ברגע בריאתו, כלומר מדוע הוא עוד לא הגיע למקומו ולשלמותו: בסוף הבריאה עדיין אין 'מקום' לאנושות; 'מקום' האנושות יגיע עם הגשמת תפקידה המארגן והמפקד, תפקיד הדורש תנועה בעולם, מילוי ושליטה בו, ובעת הצורך גם ביקורתו ובריאתו מחדש כדי לשמרו כ'טוב' כפי שיצא מתחת ידיו של הקב"ה. האדם נותר חסר וללא מקום כל עוד לא הגשים את יעדו זה.

על פי הדברים הללו יש לומר כי האדם אינו 'לא טוב' או 'רע' בבריאתו, אלא רק 'עדיין לא טוב'; כיוון שדרוש זמן למילוי תפקיד המבקר והמטפח, יוכל האדם להישפט רק במבחן ההיסטוריה ומצרפי הזמן.

תפקיד האדם כשליט על עצמו

ההשוואה בין האדם לבין העולם

לפני סיום, אני מעוניין להסביר פן אחר של האדם בנושא צלמו של הבורא - נאדר בפוטנציאל, עומד מול אתגר, ועדיין 'טוב'.

הרבה קיתונות של דיו נשפכו בספרות ישראל על ההשוואה בין האדם לבין העולם, למשל במשנה בסנהדרין (פרק ד' משנה ה'), הקובעת כי חיי אדם אחד שווים ל"עולם מלא", או בדוקטרינה הקבלית של האדם כ"עולם קטן". שורשה של ההשוואה זו נמצא במקרא:

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. וְהָאָרֶץ הִיְתָה תְהוֹ וְבָהוּ וְחָשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם, וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם.

לעיל טענתי ששני הפסוקים הללו הם הקדמה לכל סיפור הבריאה או העיצוב של פרק א', וכעת נרחיב בהסבר הדבר: פסוק ב' צריך להקרא כתיאור של העולם הקדמון, לפני הבריאה. פסוק א' הוא הקדמה להקדמה. כלומר, המונחים "שמים" ו"ארץ" אינם מכוונים לפריטים מסויימים שנבראים בימים השני והשלישי, אלא זהו מעין ביטוי שכוונתו היא "כל העולם" (ראו בראשית ב', א; ו"ד, יט; שמות ל"א, יז; דברים ג', כד). אם כן, שני הפסוקים הללו מלמדים אותנו שה' ברא את העולם ושלפני כן הוא היה במצב של תוהו.

מכאן ואילך אין ה' בורא עוד; הוא אומר ועושה, אך אינו בורא. הדבר מובן: הבריאה היא יצירת העולם בכללותו, ולא הדברים שבתוכו. בשאר הפרק מתוארים פרטי הבריאה ושינויים שלה, ולכן הביטוי "ברא" נעלם משארית הפרק.

אולם, כל זה משתנה כאשר נברא האדם:

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם.

במקום הטרמינולוגיה הטיפוסית של פרק א', "אמירה" ו"עשייה", התורה חוזרת למונח 'ברא' ומשתמשת בו שלוש פעמים בפסוק אחד בתיאור בריאת האדם. שלב התכנון (כו) מדבר אמנם על "עשיית" אדם, אך המינוח הזה נעלם בשלב הביצוע ומוחלף במונח ששימש לתיאור בריאת כל העולם כולו - בריאה. אין פלא, אפוא, שמחשבת היהדות נטתה תמיד לחשוב שיש קשר בין האדם לבין העולם.

משמעות ההשוואה

אם האדם עומד כמקבילה לעולם כולו, ואם בריאת האדם דומה לבריאת העולם - אז כפי שהעולם נברא במצב התחלתי - כך גם האדם; כפי שהעולם מתחיל כמלא תהו ובהו, חושך ותהום - כך גם האדם; כפי שבתחילת בריאת העולם קיימת רק רוחו של הקב"ה - כך גם באדם קיים רק צלם אלוהים; והחשוב מכל - כפי שאלוהים לוקח את כל האלמנטים בעולם ועושה מהם עולם "טוב מאוד", כך על האדם, עם צלם האלוהים שלו, לעמוד מול התוהו והריק הפנימיים שלו וליצור בתוכו עולם מסודר וטוב. כמו כן, בריאת האדם מעמתת בין המילים "ברא" ו"צלם" שלוש פעמים, על מנת ליצור ביניהם מתח; האדם נדרש לבריאה עצמית, בתוכו פנימה.

אם כן, ישנו מובן נוסף בו האדם עדיין לא "טוב" - על האדם לחקות את הקב"ה לא רק בעולם, אלא גם בתוך עצמו[1].

האתגר

האם לאנושות צד אפל? האם אישיותו של האדם יכולה להתבטאות בתוהו ובהרס? האם יש בו יכולת לרשע? וודאי שכן. לאנושות טבע כפול, ויכולות לטוב ולרע. משמעת עצמית ובריאת אישיות טובה מהווים אתגר בלתי פוסק לאנושות (ראו למשל רמב"ן א', כו, ובראשית רבה ט:ט לגישה החז"לית הקלאסית לטבע כפול זה). על כן, האפשרות של טובו של האדם קושרה באופן הדוק לחושך שבתוכו. יש במפגש עם האתגר של הרע את מהות טובו של האדם.

עליך המלאכה לגמור

נכתב רבות על היחס בין שני הפרקים הראשונים של ספר בראשית ותיאוריהם הסותרים של בריאת העולם. הרבה פחות נכתב על פרק א' ויחסו לשאר הפרשה או התורה. הרעיונות שהבאנו לעיל יכולים להתחיל לצמצם את הפער. במובן מסויים, פרק א' הוא הקדמה נדרשת לפרשת בראשית ולתורה כולה.

הוא סיפור של בריאת האדם - יצור שאינו טוב עדיין. טובו של האדם אינה טבעי לו ואינו מייד, אלא תלוי במידה שהוא מיישם ומגשים את היותו בעל צלמו של אלוהים, ובשליטתו במשימה הכפולה של כיבוש העולם וכיבוש היצר במהלך ההיסטוריה.

כל שאר פרשת בראשית, ושאר הסיפורים מאדם ועד אברהם - ואולי כל ההיסטוריה האנושית - צריכים להיקרא מתוך אותה פרספקטיבה.

בסוף הפרשה התורה מציינת שה' ראה "כי רבה רעת האדם בארץ, וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום" (ו', ה). הדור הראשון של האנושות נכשל במשימה והושמד בשל כך, אבל זהו אינו סוף הסיפור: המלאכה עדיין עומדת בפני כל דור נוסף של האנושות, ומחכה לאנשים והנשים שיבצעו אותה.

לעיון נוסף

(1) האם לדעתכם יש קשר בין המדרש בבראשית רבה ב:ד, המשווה בין כל חלק מן הבריאה לבין מאורעות היסטוריים מאוחרים יותר, לבין האמור כאן?

(2) קראו את סיפור עץ הדעת (ג', א-ג) לאור דברינו כאן. על פי שיטתנו, מה משובש ביחסים בין אנשים לבין הצמחים והחיות בסיפור?

(3) קראו את פרשנות אברבנאל לפרשיית בריאת האדם, וקראו את הפסוקים שוב לאור שיעורנו. האם דבריו של אברבנאל משכנעים?

(4) הסברנו מדוע היום השני אינו מכיל את 'ראיית ה' כי טוב'. לא הסברנו מדוע השלמת התהליך נדחתה ליום השלישי. נסו להסביר מדוע באמצעות הטבלה לעיל.

(5) בשיעור לא התייחסנו להופעה של המלה "ברא" בא', כא. לפירושים אפשריים למונח ראו רמב"ן א', א; א; כא, ואברבנאל. אבל ראו גם ירמיהו כ"ז, א, יחזקאל כ"ט, ג, ואיוב ז', יב על הסמליות שבתנין.

[1] הדברים שאמרנו כעת זוקקים בירור נוסף, משום שהם נשמעים יפים מדי: המצב בעולם קודם עיצובו לא היה 'טוב' אלא 'רע', ולכן אין תימה שהמונחים המשמשים את הכתוב בתיאור העולם טרם בריאתו זהים אצלנו לתיאור הרע: "תהו ובהו וחושך על פני תהום". שלושת האלמנטים הללו בצירוף הפרה היסטורית של פרק א' הם מה שהעולם יכול להיות אם הוא לא היה טוב, וכך היא משמעותם בכל המקרא (שמ"א י"ב, כא; ירמ' ד', כב-כז; ישע' ה', כ; ט', א; ל"ד, ח-יב; נ"ט, ט; איוב י', כ-כב).